

ÁLLAM ÉS NEMZET FRANCIAORSZÁGBAN A KÖZÉPKORBAN¹

(*Revue Historique*, t. 237. 1967:1. 17–30)

Aki az állam és nemzet közti kapcsolat problémáit kezdi vizsgálni, minden bizonnyal megdöbben, elődei mennyire sokféle véleményt képviseltek.² Ha azután, második lépésként, kutatni kezdi e sokféleség okait, hamar rájön, hogy a szerzők azért nem értenek egymással egyet, mert nem ugyanarról a dolgról beszélnek. Nem mindig törődtek vele, hogy megállapítsák, mikor tűntek fel először a fogalmak, amelyeket felhasználtak, sem azzal, hogy meghatározzák, előttük milyen értelemben alkalmazták őket. Márpedig a mentalitások történetének kényes és bonyolult témakörében a szavak történetén kívül mással nem fogunk boldogulni.³

Lássuk először az állam szót. Lehetséges, hogy a császárság késői korszakának egyes szerzői, mint Tertullianus vagy Orosius a *status* szót használhatták az állam értelmében.⁴ De utánuk ez a használat eltűnt és a *status* szó századokon keresztül semmi mást nem jelölt, mint a létezésnek egy módját. Tegyük most félre, társadalmi vonatkozásában milyen értelmezést kaphatott a *status* szó és ragaszkodjunk politikai tartalmához. A császárság késői korszaka óta és az egész középkor folyamán használatos a *status reipublicae*, *status imperii*, *status regni* kifejezés. A 12. század második felétől kezdenek beszélni *status regis*-ről. De ezekben a kifejezésekben a *status* szó még nem akar semmi mást mondani, mint létezési módot, helyzetet, állapotot. A 13. század második felében kezd a *status* részben pontosabb értelmet kapni, másrészt akkor kezdik használni egyedül. A *status regis* alatt legtöbbször a királyi funkciót, hivatalt, méltóságot kell érteni. Innen adódik a *status* szóban a hercegi hatalom, erő értelmezése, és innen a kormányzaté. Ami a *status reipublicae*-t vagy *regni*-t illeti, teljesen természetesen adódik belőle a politikai rezsim értelmezése. Végül, hogy meghatározzák a politikai testület egészét, beleértve a kormányzókat és a kormányzottakat egyaránt, a középkor végi szerzők legszívesebben a százszor ismételt *status regis et regni* kifejezést használták, a király és a királyság államát.⁵ Így a *status* szó, magában használva, lassan utolsó értelmezése felé tolódik el. De csak Commynes-nél, a 15. század legvégén következik be, vagy a 16. század elején, Seyssel-nél,⁶ hogy az État szóval néha mint

politikai testülettel találkozunk, és legtöbbször ezt az értelmezést adjuk neki ma is.

Az *État* szó maga tehát a középkorban nem létezett. De létezett-e maga a fogalom? Sok történész tagadja ezt. Szerintük állam nincs uralkodói hatalom nélkül; így tehát, mondják, az egyetemes birodalom és a főpapi hatalom teljessége (*plenitudo potestatis pontificale*) azt jelenti, hogy állam nincs. De itt túl nagy fontosságot tulajdonítanak az állam meghatározásában az uralkodói hatalom fogalmának; az a megállapítás látszik ésszerűnek, hogy az állam azóta létezik, hogy egy adott területen élő népesség egy adott kormányzatnak engedelmessé válik. Mindenesetre azonban Franciaország királya nagyon hamar korlátokat szabott a pápa és a császár követelőzéseinek, és még akkor is, ha megengedi, hogy ő a világ legfőbb ura, Franciaország királya általános felfogás szerint, legalább is a 13. századtól kezdve, mindenképpen uralkodó volt.⁷

Az állam szó nem létezik; de a dolog maga igen. És meghatározásához a kortársak jól-rosszul alkalmazott szavakhoz folyamodtak, legtöbbször a *respublica*, *regnum* kifejezéshez, de sokszor *corona*-hoz,⁸ vagy magához a *populus*-hoz is, melynek Cicero óta még a középkor végén is csak politikai értelmezése van, politikailag megszervezett emberek közösségét jelenti.⁹

Ami a nemzet szót illeti, ne engedjük, hogy megtévesszen bennünket az az értelmezés, melyet a 18. század óta kaphatott, és amely annyi félreértés okozója lett.¹⁰ Az egész középkor folyamán a nemzet szónak csak egyetlen értelme van, az, melyet az antik meghatározások hű visszaadója, a sevillai Isidore ismert: etimológiájához hiven (*natio, nascere*, 'születni'), a *natio*, mint *gens*, egy csoport embert jelent, akiknek közös eredetük van, *multitudo ab uno principio orta*.¹¹

Mi jelöli az egyazon nemzethez tartozást, mi teszi nyilvánvalóvá a közös eredetet? Itt minden szöveg megegyezik: a fizikai megjelenés, a szokások, és főleg a nyelv. Sevillai Isidore megmondta: *Initio autem quot gentes, tot linguae fuerunt*¹² (kezdetben ahány nép volt, annyi nyelv). Turgot pedig hozzáteszi: „A nemzet azoknak az embereknek összessége, akik azonos anyanyelvet beszélnek.” Csak ezek a kritériumok léteznek tehát? Nem éppen. Az emberek történelmükön keresztül is megőrizhetik eredetük emlékeit.

Ezt megállapítva, milyen kapcsolatot képzelt el a középkor a politikai közösség és az etnikai közösség, a *populus* és a *natio*, az állam és a nemzet között? Egyes gondolkodók szerint, akik a Szent Ágoston-i vonalat kö-

vetik, a népnek semmi köze a nemzethez, mert a politikai közösség létrejöttének alapja egy szerződés, mely egymáshoz köti az embereket, akiknek az eredete keveset számít, pusztán az akarat a lényeg, hogy együtt legyenek. Meg kell azonban mondanunk, hogy e gondolatmenet hívei kisebbségben vannak és a középkor teoretikusainak nagy része egyetért abban, hogy nincs tökéletes közösség, ha egy politikai közösség tagjainak egyben nem közös az eredetük is, ha egy nép egyben nem alkot nemzetet is. A szilárd államnak a nemzetre kell támaszkodnia.¹³

Franciaországban kezdetben volt az állam, a királyság, és e politikai kereten belül számos nemzet élt, különböző megjelenésű, öltözetű, szokású, nyelvű emberek. A középkor végén ezek a szokás- és nyelvbeli különbségek még elevenen élnek; 1323-ban XXII. János, aki Cahorsból származott, de Párisban és Orléansban tanult, le kellett, hogy latinra fordíttasson magának egy franciául írott levelet, melyet a francia királytól kapott,¹⁴ és még 1463-ban is XI. Lajos és kedvelt városa, Brive¹⁵ lakossága között szívélyes, de éppen nem könnyű a társalgás. A királyságon belüli különbségek még annyira észrevehetőek, hogy VII. Károly alatt a királyság nemzeteiről beszélnek, a 16. század közepén pedig Franciaország nemzeteiről.

Vajon azt a következtetést kell-e ebből levonnunk, hogy mivel nem minden franciának voltak azonos szokásai és még nem beszéltek azonos nyelvet, Franciaországban az állam a középkor végén még nem támaszkodott nemzetre? Ha ezt mondanánk, nem mérnénk fel mindazt, ami elválasztja a tényeket a hiedelmektől. 1500-ban épp úgy, mint 1100-ban Franciaországban sokféle szokás és nyelv volt, de azok a tulajdonságok, amelyek valaha elviselhetetlennek tündek és alapvető különbséget jelentettek, ma már csak árnyalati eltérések és egyáltalán nem akadályoznak meg abban, hogy elhiggyük egy francia nemzet létezését. Mert ha 1500-ban beszélnek is még Franciaország nemzeteiről, beszélnek a francia nemzetről is. A középkor végén a franciák objektíve talán nem alkottak még nemzetet egyetlen nyelvel, azonos szokásokkal és azonos életmóddal, de hittek a maguk nemzet-voltában. Az állam és a nemzet fogalma egymást fedi. Franciaország valóban egyike azoknak a tökéletes közösségeknek, melyről a teoretikusok álmodtak.

Hogy a középkori Franciaországban mikor kovácsolódott ki egy francia nemzet fogalma, mely egybeesik a királyság fogalmával, mióta és milyen körülmények között tudott az állam Franciaországban arra a meggyőződésre támaszkodni, hogy a franciák egyetlen nemzetet képviselnek,

melyre – mindenesetre a jelenlegi értelmezésétől eltérő tartalommal, de a középkor optikájának, az ő nemzeti érzésüknek megfelelő tartalommal használva – hivatkozni lehetett, erre a kérdésre próbálok most válaszolni.

1274-ben Primat barát franciára fordítja *Franciaország nagy krónikáit*. Suger alapján elbeszélve az 1124-es hadjáratot, felvonultatja az első négy csatát és hozzáteszi: „Ezekután következett az ötödik csata, melyben Thebaut do Champegne nagybátyjával, a nemes gróffal, Huom de Troies-val, aki az angliai Henrik királlyal háborút viselt Lajos király ellen és a királyság megsegítésére jött az idegen nemzetek ellen...”¹⁶ Ez a mondatrész mindenképpen Primat-tól származik, mert Suger latin szövegében ennek nincs nyoma.¹⁷ Ez a szöveg már egy lépést jelent a királyság és a nemzet asszimilációja felé, mivel egyik oldalon szerepel a királyság fogalma, a másikon az idegen nemzeteké. De ez még nem olyan világos, mert Primat gondolkozása szerint az idegenekkel a francia nemzeteket kellett volna szembeállítani. Ezzel szemben 1318-ból már világos példánk van: egy szöveg a *natione gallicus*-ról¹⁸ beszél. Ettől fogva már számos példát tudunk idézni, ahol a *nation gallicana*-ról¹⁹, a *nacion de France*-ről²⁰ van szó. A francia nemzet történetében a 14. század eleje döntő fordulatot jelent, mert ez az a pillanat, amikor a királyságot jelentő politikai közösség tagjai meggyőzték magukat róla, hogy ugyanakkor, egy etnikai közösséget is alkotnak, egy nemzetet.

Túl nagy fontosságot tulajdonítunk itt a szavaknak? Nyilvánvalóan ez az adalék egy hosszú láncnak csak egyetlen láncszeme, melyhez szorosan kapcsolódik: a francia nemzet fogalmának feltűnése már hosszabb ideje előkészületben kellett, hogy legyen, és semmi nem bizonyítja, hogy a 14. század elejétől kezdve az egész királyságban már mindenütt elterjedt.

Nézzük, mit mutat a 12. század. Ebben a korszakban adva van egy királyság és adva van egy király. A királyságnak bizonyos kohéziót ad a király személyéhez fűződő hűség a királynak hódolók részéről. De a nagy hűbéresek világán kívül hogyan képzelik el maguknak a királyt, a királyságot a királyság lakói? A királyhoz viszonyítva hogyan helyezkednek el ebben a királyságban? Úgy tűnik, hogy a 12. századi franciának városán, várbirtokán, néha grófságának, hercegségének határain kívül nem igen van tudomása semmiről. Ez a kis terület a hazája; akik máshonnan jönnek, azok idegenek.²¹

Élnek azonban a király környezetében, apátságok köré csoportosulva, különösen Saint Denis hatósugaraiban olyan hivatalnokok, akik megpróbálták túllátni a kis hazák határain, túl a királyén is, és megpróbálták magukat tágabb perspektívák közé helyezni.

A királyságnak először is vallási igazolást adtak, és egy szent, Saint Denis védelme alá helyezték. Suger elmeséli nekünk, hogyan ment 1124-ben VI. Lajos Saint Denisbe, hogy átvegye a királyi lobogót, mert annyi ember kijelentése és ismételt tapasztalatok alapján felismerte Saint Denisben „a királyság speciális, és Isten után a leghathatósabb pártfogóját.”²² Nem Franciaország az egyetlen állam a 12. században, mely azzal, hogy egy szent pártfogó védelme alá helyezi magát, tagjává válik a nagy keresztény családnak.²³

Nem csak Saint Denis áll a király mellett, de maga Franciaország is, akiből maga Suger csinál személyiséget. Térjünk vissza ahhoz a szakaszhoz, mely Primat-t meghihlette, s melyet az imént idéztem. Suger ezt mondja: „Amikor személyesen megérkezett Thibaut palatinus gróf, engedve Franciaország esdeklésének [ex adjuratione Francie] bár háborút viselt nagybátyjával, az angol királlyal, nagybátyja, a nemes gróf, Huguey de Troyes társaságában érkezett meg, és a király egy negyedik csatát harcolt...”²⁴

Ezekben az időkben a legfontosabb történeti iskolák szerzetesiek voltak (a Fleury kolostor a 11. században, a Saint Denis-i a 12. században) és ezeken az iskolákon keresztül maradt fenn az a gondolat, hogy a frankoknak közös eredetük van és ez az eredet trójai. A frankok trójai eredetének tétele először a 7. században tűnt fel a *Chronique de Frédégaire*-ben; a 9. században már klasszikussá vált; Aimon de Fleury (meghalt 1008-ban) éleszti újra *De Gestis Regum Francorum*-ában a *Grandes Chroniques de Saint-Denis*-ben; a 13. században pedig Rigord újra végig elmondja a *Gesta Philippi Augusti*-ban: Lutécia a trójai Priamus király fia, Paris tiszteletére kapta a Paris nevet; Franciaország királyai Marcomirtól erednek, ez a trójai Francion leszármazottja, akinek a történetét elbeszéli.²⁵

Így a 12. században a vallás és a történelem új dimenziókat próbál adni a régi *regnum Francorum*-nak, és a királyság lakóit nem csak politikai, de vallási, történelmi, etnikai közösségbe igyekszik foglalni.

De nem szabad túl messze mennünk. Eleinte ezek az erőfeszítések csak egy egészen elenyésző kisebbség próbálkozásai voltak. Hogy Saint Denis kultusza milyen mértékben, milyen vidékeken terjedt el a 12. században, azt csak egy Saint Denis kultuszával foglalkozó tanulmány mutathatná ki, és tudtommal ilyen nem létezik. Milyen mértékben terjedt el a 12. században a trójai eredet gondolata? Elég csekélyben, ha hihetünk Edmond Faral munkáinak. És azok a történészek, akik a 12. század vonatkozásában francia nemzeti érzésről beszélnek, pusztán azért, mert

Saint Denis plébánosa, Suger egyszer megszemélyesítette Franciaországot *Histoire de Louis VI.* c. krónikájában, nyilvánvalóan túl messze mentek.

Hozzá kell tennünk, hogy a St. Denis-i szerzeteseknek több gondjuk volt arra, hogy meghatározzák, mi áll érdeklődésük középpontjában, mint arra, hogy megvonják határait. Beszélnek királyról, dinasztiáról, St. Denisről, Franciaországról, franciákról, Francion-ról... de semmit nem mondanak arról, mely országok alkotják Franciaországot, milyen tartományokat laktak a franciák. A francia szó tanulmányozása még hátra van, erről most nem beszélünk; de a Franciaország szóval kapcsolatos tanulmányok bebizonyítják, hogy az a Franciaország, melyről a 12. század közepén beszélnek, területi kiterjedésében soha nem volt azonos a királyság területével.²⁶

A 12. században tehát politikai, vallási, történelmi meggyőződések kapnak hangot, melyek bizonyára hozzájárulnak az állam fenntartásához, de nem terjednek még ki a királyság egész területére, és távolról sem érintik a királyság minden lakóját.

A 13. században kerül sor arra, hogy ezek az eszmék, hiedelmek, alkalmazkodjanak a királyság nyújtotta földrajzi kerethez. Itt megint a szavak vizsgálata igazít el bennünket. Tudjuk, hogy a Franciaország szó használatos volt a 12. században, anélkül azonban, hogy Franciaország kiterjedése azonos lett volna a birodalom kiterjedésével. Amikor a királyságról szándékoztak beszélni, a szerzőknek gondjuk volt rá, hogy a *tota Francia*, egész Franciaország kifejezést használják. Csak a 12. században következik be, hogy mivel a királyság határozottabb jelleget öltött, saját nevet kezdenek számára adni és Franciaországnak kezdik hívni. Fontos esemény segít hozzá, hogy meghatározzuk ennek bekövetkeztét. 1200-ban III. Ince pápa interdiktummal sújtja Fülöp Ágost királyságát. Számos szöveg beszéli el az eseményt. Egyesek azt mondják, hogy az átok az egész királyságot, *universum regnum* sújtotta, mások a király minden földjéről beszélnek, *terra tota regis, in omni terra que ... obedit regi*, Franciaország királyának minden földjéről, *tota terra regis Franciae*, egész Franciaországról, *tota Francia*. De a Sens-féle *Annales de Sainte Colombe* egyszerűen azt mondja: Franciaországot interdiktum alá helyezték, *Francia fuit interdicta*.²⁷ 1180-ban viszont, amikor a *Rex Anglie* kifejezést már régóta használták, soha senki nem mondta másképp, mint *Rex Francorum*. 1196-ban a *Rex Francie* kifejezéssel már mindenféle okiraton találkozunk. 1204. júniusában végül a *Philippus rex France* kifejezést a királyi levelek kezdő formulájában használták. 1205. júniusában jelenik meg először a *Regnum Francie* formula, amelyet a továbbiakban következetesen viszlátunk.²⁸ A 13. században

a franciák tudják, hogy olyan birodalomban élnek, melyet Franciaország-nak neveznek.

Hazájuknak is a 13. században kezdik tekinteni a franciák az országot. Szent Lajos király alattvalói eleget olvasták a régieket ahhoz, hogy tudják, a hazát szeretni kell, harcolni kell érte és ha kell, meghalni. De pontosabban mi az ő hazájuk? Mindaddig az ország bármelyik lakója azt a vidéket tekintette hazájának, ahol született, ahol lakott. De a római jog újraszületése emlékezteti rá a klerikusokat, hogy a birodalom minden polgárának két hazája van, az a haza, ahol született, a *patria sua* vagy *propria*, és Róma, a közös haza, a *communis patria*. Ezt az értelmezést alkalmazták a francia helyzetre is. Jacques de Revigny orleansi jogtudós mondja 1270-ben: *Quia Roma est communis patria, sic corona regni est communis patria, quia caput*, „ahogy Róma a rómaiak közös hazája, ugyanígy a királyság koronája a franciák közös hazája, mert ő a feje.” A közös haza fogalmáról gyorsan jutnak el a haza fogalmáig. Guillaume Durand (meghalt 1296-ban) mondja *Speculum Juris*-ában, hogy a királynak felhatalmazása van rá, hogy rendkívüli eszközökhöz nyúljon „a haza és a korona védelmében” (*pro defensione patriae et coronae*) a reimsi érsek 1297-ben azt írja a pápának, hogy a királyság minden lakójának az a dolga, hogy „megvédje a királyságot” (*ad defensionem regni et patriae*); és a 14. század elején Guillaume de Nogaret azzal védekezik, hogy az volt a dolga, hogy megvédje urát, a királyt, *nec non et patriam suam regni Franciae*, „és a hazáját is, vagyis Franciaország birodalmát”.²⁹

Ugyanebben az időben kristályosodik ki két kiegészítő fogalom, a honos (az országban született, természetes) és az idegen képzete. *Naturel*, *naturalis*, a karoling idők óta így határozta meg a földesúr, a hűbérúr az alattvalót, aki születése folytán került adott, tehát jogos helyzetébe. A 13. században a „*naturel*” kifejezést bizonyos földterület vonatkozásában kezdik emberekre alkalmazni. Mindazok, akik egy országban születtek, annak természetes (honos) lakosai és természetes (honos) közösséget alkotnak. A honosokkal (*naturales*) (*indigenae*) az országon belül születettekkel szemben a 12. és 13. században számos kifejezés használatos (*advena*, *peregrinus*, *extraneus*, *albanus*, *de foris veniens*) azoknak az idegeneknek megjelölésére, akik máshonnan jönnek. Akkor azonban csak olyanokról van szó, akik egy másik hűbérbirtokról, egy másik bírói hatóság elől, másik várbirtokról, másik városból jöttek.³⁰ Egy 13. század legvégéről vagy a 14. század legelejéről származó bírói memorandumban a szerző megkülönbözteti „azokat az embereket ... akik az országon kívül szület-

tek”³¹ és „azokat, akik az országban születtek”. Az ország végeit a 13. században csak egy vékony, közigazgatási értékű választóvonal jelentette, alig fontosabb, mint bármely más feudális határvonal az országon belül. De ime, ahogy az állam kezd megszilárdulni, egyre erősebb politikai, gazdasági, pénzügyi és főleg katonai realitássá kezd válni, a 14. században már „országhatárról”³² beszélnek. És az a tény, hogy valaki ezen a mindig határozottabb vonalon, ezen a mindig fontosabbá váló határon belül vagy kívül született, ez határozza meg ezentúl az egyik oldalon az idegeneket, a másik oldalon a „honosokat”, „az ország polgárait” (1312), vagy az országbelieket, belföldieket („regnicos”) (1324).³³ De ha az ember, azzal, hogy az országon belül született, tagjává válik annak a politikai közösségnek, amely Franciaország, a *nemzet* fogalma, anélkül, hogy veszítene korábbi értékéből és jelentőségéből, feltartóztathatatlanul afelé fejlődik, hogy területi értéket kapjon és egybeessen az állammal. Nem véletlenül történik, hogy 1318-ban kezdenek a franciák beszélni a nemzetről, melyet alkotnak, a *natione gallicus*-ról.

És így a 13. században következik be, hogy a királyságot jelentő politikai keret egész sor fogalmat, képet, érzelmet vonzott magához, olvasztott magába, melyek minden bizonnyal régiek voltak ugyan, de addig semmi közük nem volt ehhez a királysághoz.

Milen körülmények között, milyen okozók következtében jöhetett létre ez a fejlődés?

Elsősorban ne becsüljük le a háború fontosságát. Fülöp Ágost hódításai a Plantagenet hűbérbirtokokon és főleg Normandiában mindenképpen pozitív lökést jelentettek. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a *Rex Francie* kifejezés a hivatalos címzésben 1204. júniusában tűnik fel először, Rouen elfoglalása pillanatában. De főleg a Délnek, a király által történt meghódítása adott a királyságnak realitást, személyiséget. Az, hogy az aquitaniai dél, melynek külön útjai a meroving idők óta annyi bosszúságot okoztak a Loire-on túli kormányoknak, olyan könnyen belenyugodott a 13. században a Capet hódításba, számomra rejtély, melyről örülnék, ha többet tudhatnék.

De ha a déliek viselkedését nem is értem, jobban el tudom képzelni az uralkodó körül élő bizonyos embercsoportok erőfeszítéseit. A királyi kíséret szerzetesei, barátai tovább írják Franciaország történetét. Beauvais-i St. Vince *Speculum historiale*-jában, Saint Denis *Grandes Chroniques*-jában, melyeknek Primat atya ad francia változatot, 1274-ben elmesélik a franciáknak dicső trójai eredetüket, vagy uralkodóik életét. A nyelvi egység

get nyilvánvalóan nélkülöző 13. századvégi Franciaország lakóit csak Vincent de Beauvais és Saint Denis, Troie, Francion, Clovis és Nagy Károly szerzeteseinek történelmi erőfeszítései tudták meggyőzni róla, hogy eredetük közös és hogy nemzetet alkotnak. Szoros kapcsolat van a 13. század második felének historiográfiai erőfeszítése és a *natione gallicus* 1318-as feltűnése között. És valóban meglepő, hogy az 1870-es évek utáni történetész-generációk, akik arra törekedtek, hogy meghatározzák a francia nemzetet, olyan kevés érdeklődést fordítottak a francia historiográfiára.

A történészek mellett a párisi École teológusai próbálták meghatározni a *communitas perfecta*, a tökéletes közösség képletét, ahol az állam egy nemzetre támaszkodik, és a *fraternitas naturalis*-t, a természetes testvériséget, mely a feudális renddel szemben megnyilatkozik és megtilt minden hűbéri köteléket az állam határain túl.

Végül Orléans és Toulouse jogászainak közreműködése is alapvetően hozzájárult az épület felépítéséhez, ahogy a „haza” és az „idegen” szavak története ezt illusztrálta.

Nézzük a lényegét. 1270-ben meghal egy szent király, aki nyilvánvalóan nagyobb fontosságot tulajdonít a vallási vagy feudális szempontoknak, mint a nemzeti értékeknek, és aki például nem látja be 1264-ben, miért ne vehetne az angol király maga mellé külföldi tanácsosokat épp úgy, mint belföldieket, akiket ő „hasznosnak és hívnek” (*utiles et fideles*)³⁴ tart. Ötven évvel később a franciák bizalmat éreznek szent pártfogójuk iránt. A francia királyságot hazájuknak tekintik. Honos lakóinak érzik magukat. Szembeszegülnek az idegenekkel. Büszkék közös trójai eredetükre, közös múltjukra. Meggyőződésük, hogy nemzetet alkotnak.

Az állam megalkotta a nemzetet. De most a nemzet lesz az állam legjobb támasza és más szint ad politikájának. A 14. század eleji zsidóüldözéseknek kétségtelenül voltak más okai is, de az is történt, hogy a zsidók sértették a vallási és etnikai meggyőződésen alapuló nemzeti érzéseket. A Valois ház Plantagenetek elleni háborújának minden bizonnyal számos más oka is van, de részben az váltja ki, hogy a franciák nem hajlandók tűrni, hogy angol királyuk legyen. „Valois Fülöpöt azok koronázták meg, akik a királyságban születtek”, mondja egy krónika.³⁵ A százéves háború, kezdeteitől fogva, nemzeti háború. A 14. század elejétől fogva kezdenek a franciák francia nemzetről beszélni és eddig minden bizonyítja, hogy nem tévedtünk, amikor fontosságot tulajdonítottunk a szavaknak.

Ha az elit értelmiség nemzeti érzelmeiről meg is bizonyosodtunk, a 14. század elejétől kezdődőleg, nem bizonyos, hogy az ország minden la-

kója már ettől a korszaktól kezdve ugyanígy bekapcsolódott ebbe a fogalomkörbe és képzetvilágba. Mindenesetre a háború gyorsan átalakíthatta őket. Egyrészt ráébresztette őket saját öntudatukra, ahogy városaikban meghökkenítő betolakodókkal találkoztak össze, akik szitkozódtak, ittak (még hozzá sört!), akik illojálisak voltak, vörös képük volt és ráadásul még nem is tudtak franciául beszélni, csak gyalázatosan.³⁶ Másrészt jelentős propaganda-erőfeszítésekre kényszerítette a kormányzatot, és ennek eredményeképp ismertté váltak olyan eszmék és képek, amelyek 1300-ban még kevésbé voltak elterjedve.

Súlyos értekezések, hősi énekek, röpiratok, még inkább azonban a királynak jó városaihoz intézett és a heroldokkal a piacokon, az útkeresztelkedéseknél felolvastatott pátensei, a zsonglőrök által előadott énekek és versek, akiknek szavait a király tisztviselői ellenőrizték, felvonulások szónoklatai, nyilvános imák, ünnepélyes misék, melyekre az ezek tárgyát képező és témáit ihlető hatalom szólított fel, – ime az eszközök, melyeket a királyság a 14. századtól kezdve felhasznál, hogy a körülötte született eszméket a tudatok mélyébe juttassa.

Ez az egész propaganda-irodalom, melyet érdemes lenne megvizsgálni, mindig keresztshadjáratot remél, mindig a király erényeit és szent voltát hangsúlyozza, de más, kifejezettebben „nemzeti” tárgyai is vannak: Saint Denis, az ország hathatós védelmezője; azok, akik meghalnak a királyért és a királyságért, minden bizonnyal elnyerik a mártírok koronáját; az ellenséget végül is el fogják veszejteni bűnei; a franciák, hála erényeiknek, különösen pedig annak a *gallica fortitudo*-nak, melyről annyit beszélnek, mindig diadalmaskodni fognak; a franciáknak méltóknak kell lenniük trójai eredetükhöz, Francionhoz; győzniük kell, ahogy győzött Chlodvig, Nagy Károly, Fülöp Ágost; emlékezniük kell rá, hogy azért nevezik őket franciáknak, mert bátrak, mert szabadok, és mert Franciaország birodalma a „franchise”, a szabadság birodalma.

A háború és a vereség természetes gyümölcsként a 14. század politikai propagandája intenzívebbé és egyszer s mind nemzetibbé alakult. Ezen keresztül befejeződik a nemzetté válás. Crécy, Pitiers hatása nem marandó, mert a franciák 1360-ban épp annyira nem akarnak többé az angolok fennhatósága alatt maradni, ahogy 1328-ban nem akartak maguknak angol királyt, V. Henriket a polgárháború ingatta meg. Jeanne d'Arcnak nem kellett kialakítania egy nemzetet, mert az már létezett; egy kevésbé meggyőző uralkodóhoz kellett egy már hosszú múlttal rendelkező nemzetet odavezetnie. Jeanne d'Arc megjelenése nem csoda: következmény.

A 15. századra Franciaország megtalálja békéjét és nyugalalmát. A francia állam minden próbát kiállt, mert a franciák a háborúk megindulása óta e konstrukciót, a francia nemzetet nyilvánvaló ténynek, természetes adottságnak tekintették. Nem tudok jobb példát adni a középkor végi Franciaországon belül a nemzet létezésére és erejére Thomas Basin fogalmazásánál, amikor Normandia 1450-es visszafoglalását beszéli el: „Az angolok Normandiát erővel foglalták el és erővel tartották ott fenn uralmukat; a lakosság a félelem nyomása alatt élt itt; amint rátaláltak az útra, melyen meg tudták törni a félelem és az erőszak durva szolgaságát, egy honi mozgalom örvendetes nyomására, igyekeztek nem csak elfogadni, de felszólítani a régi és *természetes* hazai francia uralkodók házáat és úgy siettek eléje, mint *természetes* nyugalomuk székhelye felé.”³⁷

Térjünk át XI. Lajos erőfeszítéseire, aki az egész országnak azonos szokásokat³⁸ akarván adni, ezt úgy értette, hogy a nemzetet még szorosabban akarta összekötni az állammal. És álljunk meg 1485 körül, amikor a nyomtatás új arcot kezd adni a propagandának, amikor a nyomtatott pamfletek és hírek a nemzeti meggyőződésnek új intenzitást adnak, anélkül, hogy a lényegét megváltoztatnák. És foglaljuk össze:

A középkorban senki nem gondolta, hogy egy állam szilárdan állhat anélkül, hogy egy nemzetre támaszkodnék. Így Franciaországban is az állam megalkotói óhatatlanul egy nemzetet is kellett, hogy alkossanak, meg kellett győzniük a franciákat arról, hogy természetes történelmi közösséget alkotnak. Franciaországban az állam alkotta meg a nemzetet. Nagyjából 1300-tól kezdve van francia nemzet, mert a franciák hisznek benne, hogy nemzetet alkotnak. És attól fogva a nemzet fenntartja az államot.

Tartok tőle, hogy ezek a következtetések nagyon egyszerűnek és szegényesnek tűnnek, és még így is korlátoznom kell vonatkozásait. Magától értetődik, hogy pusztán Franciaországra érvényesek, és csak a középkorra (feltéve, hogy egyáltalán érvényesek valamire). Az újkorban Franciaországban a nemzet szó teljesen más értelmezést kap és ez épp úgy oka, mint következménye a francia politikai életben végbement mély átalakulásoknak. És a középkorban Franciaországon kívül egészen másképp alakultak a dolgok, mint Franciaországban. Franciaországban az állam létrejötté megelőzte a nemzetét; másutt, mint Itáliában vagy Németországban, a nemzet előzte meg az államot. Franciaországban a nemzet definíciója politikai, vallási, történelmi; Németországban főleg nyelvészeti; Itáliában elsősorban történelmi; egyebütt talán inkább gazdasági. Franciaországban a főszerepet

az állami tisztviselők vitték; másutt talán a kereskedők, vagy a nemesek, vagy a parasztok hívták életre a nemzetet.

Minden eset egyedi. Minden általánosítás kudarcra van ítélve. Az összehasonlítások azonban hasznosak lehetnek, azzal a feltétellel, hogy egy adott ország lakosainak egy adott pillanatban átélt valódi érzéseit próbáljuk felfedezni. Kétségtelenül sok módszer lehet ennek az elérésére. Magam két fő utat látnék: nem mondhatnám, hogy az utolsó évtizedekben a francia középkorászok különösen foglalkoztak volna ezekkel. Az egyik a szavak története, a másik a történetírás története.

Jegyzetek

1. Ez az előadás a Párisban 1966. májusában tartott „Francia-szovjet történelmi ülészek” alkalmával hangzott el. Köszönetet mondok Renouvin úrnak, amiért lehetővé tette, hogy a *Revue Historique*-ben közreadhassam.
2. Bizonyos történészek szerint Franciaországban már a 9. századtól kezdve beszélhetünk nemzeti érzésről; mások viszont tagadják, hogy a 18. század vége és a Forradalom előtt létezhetett valódi nemzet Franciaországban. És minden közbeeső századot úgy lehet tekinteni, mint a „francia nemzet” megszületésének időpontját. Tanulmányomhoz legtöbbet az alábbi munkákból merítettem: *J. Hui-zinga*, Patriotism and Nationalism in European History, első kiadása 1940, újra kiadva a Men and Ideas c. kötetben, London, 1960, 97–155; *H. Kohn*, The Idea of Nationalism. A Study of its Origin and Background, New York, 1951; *F.A. von der Heydte*, Die Geburtsstunde des souveränen Staates, Ratisbonne, 1952.
3. Ld. *B. Guenée*, L'histoire de l'État en France à la fin du Moyen Age vue par les historiens français depuis cent ans, *Revue historique*, t. CCXXXII (1964) 351–352.
4. *H. Goelzer*, Status-État, *Bulletin Du Cange*, 1925, 39–40.
5. Számos példát találunk rá *G. Post*, Status regis, *Studies in Medieval and Renaissance History*, t. I (1964), 1–103; továbbá *F. Hartung*, Die Krone als Symbol der monarchischen Herrschaft im ausgehenden Mittelalter, in: *M. Hellmann*, Corona Regni..., Weimar, 1961. 1–69.
6. Ld. La Monarchie de France... (J. Poujol, Paris, 1961); *Seysssel* az État szót minden lehetséges vonatkozásában használja, de gyakran a politikai testület mai értelmezésében is.
7. Kell-e itt újra idéznünk a *Per venerabilem* (1202) decretalist: *Cum rex ipse superiorem in temporalibus minime recognoscat ... ?*
8. Corona Regni. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter, szerk. *M. Hellmann*, Weimar, 1961.
9. *Von der Heydte*, i. m. 209–210.; *E.H. Kantorowicz*, The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology, Princeton, 1957. 224.
10. *E. Renan*, Qu'est-ce qu'une nation? Paris, 1882, továbbá *H. Hauser*, Le principe

des nationalités. Ses origines historiques. Paris, 1916 ... kitűnő meghatározást adtak a nemzet szónak, mely tökéletes ellentéte a középkori tradícióknak.

11. *Migne*, t. 82. col. 328.
12. *Migne*, t. 82. col. 325.
13. *Von der Heydte*, i. m. 201–205.
14. *Histoire littéraire de la France*, t. XXXIV (1915) 394.
15. Brive, Arch. comm. városi levéltár, FF 12.
16. *Les grandes chroniques de France*, kiad. *J. Viard*, t. V, Paris, 1928. 241.
17. *Suger*, Vie de Louis VI le Gros, kiad. és ford. *H. Waquet*, Paris, 1929. (Les classiques de l'histoire de France au Moyen Age, 11) 225.
18. A „province” szó alkalmazásáról a korai Franciaország közigazgatási nyelvzetében ld. *G. Dupont-Ferrier* cikkét, *Revue historique* t. CLXI (1929), 301.
19. 1417; *L.R. Loomis*, Nationality at the Council of Constance, in: *American Historical Review*, t. XLIV (1939), 525.
20. *G. Dupont-Ferrier*, i. m. 301.
21. *M. Boulet-Sautel*, L'aubain dans la France coutumière du Moyen Age, in: *Recueils de la Société Jean Bodin*, t. X. *L'étranger*, Paris, 1958. 65–100.
22. *Suger*, i. m. 221.
23. A 12. században a királyok szentté avatása megsokszorozódik (II. Henrik császáré 1146-ban, Hitvalló Eduardé 1161-ben, Dán Canuté 1165-ben, Nagy Károlyé 1165-ben, Sigisberté 1170-ben), míg III. Sándor pápa 1170-ben kiadott dekrétuma véget nem vet ennek. Róma fennhatósága alá utalva minden szentté avatási eljárást. A politikai szentek feltűnése jelentős mozzanat a középkor nyugati államaiban.
24. Ld. fent, 21. l. n. 2.
25. *E. Faral*, La légende arthurienne, 3. köt. Paris 1929. (Bibl. de l'École des Hautes Études. fasc. 255–257.)
26. *M. Lügge*, „Gallia” und „Francia” im Mittelalter. Untersuchungen über den Zusammenhang zwischen geographisch-historischer Terminologie und politischen Denken vom 6–15. Jahrhundert. Bonn, 1960. (Bonner historische Forschungen, 15).
27. *M. Lügge*, i. m. 173.
28. *A. Teulet*, Layettes du Trésor des Chartes, t. I. Paris, 1863. 159 a, 187 b, 254 b, 291 b stb.
29. *Kantorowicz*, i. m. 247–251.
30. Ld. fent, 22 n. 1.
31. *H. Regnaud*, La condition juridique du bâtard au Moyen Age, Pont-Audemer, 1922. 133–134; továbbá *M. Boulet-Sautel*, i. m. 79.
32. *B. Guené*, Les limites de la France, in: *M. François*, La France et les Français, sajtó alatt.
33. *J. Boizet*, Les lettres de naturalité sous l'Ancien Régime, Paris, 1943. 165 és 167.
34. *W. Stubbs*, Select charters and other illustrations of English constitutional history..., 2. kiad. Oxford, 1874. 409.
35. *Scalachronica*, id.: *E. Déprez*, Les préliminaires de la guerre de Cent ans, Paris, 1902. (Bibl. des Éc. fr. d'Athènes et de Rome, fasc. 86), 34.

36. *P. Rickard*, *Britain in Medieval French Literature, 1100–1500*, Cambridge, 1956.
37. *Th. Basin*, *Histoire de Charles VII.*, kiad. és ford. *Ch. Samaran*, t. II. 1445–1450, Paris, 1944. (Les Classiques de l'Histoire de France au Moyen Age 21), 106–107.
38. *Philippe de Comynes*, *Mémoires*, kiad. *B. de Mandrot*, t. II. Paris 1903. 37.; id.: *R. Gandilhon*, L'unification des coutumes sous Louis XI, in: *Revue historique*, t. CXCIV (1944), 318.